

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ FRAZEOLoji İFADƏLƏRİN EKVIvALENTLİYİ

Açar sözlər: frazeoloji ifadələr, ismi frazeoloji ifadələr, feili frazeoloji ifadələr, ekvivalentlik dərəcəsi, frazeologizmlər.

Key words: phraseological expressions, nominal phraseological expressions, verbal phraseological expressions, the degree of equivalence, phraseological units.

Ключевые слова: фразеологические выражения, именные фразеологические выражения, глагольные фразеологические выражения, степень эквивалентности, фразеологизмы.

Frazeologiya haqqında çoxlu sayda sanballı elmi əsərlər olsa da, bu sahədə bir çox məsələlər hələ də mübahisəli olaraq qalmış, öz həllini tapa bilməmişdir. Dilçilikdə söz və idiomlar, söz birləşmələri və mürəkkəb sözlər, söz birləşmələri və frazeoloji vahidlər, eləcə də cümlə və frazeologizmlər məsələsi, onun doğurduğu mübahisələr həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur.

Dilçilər arasında frazeologizmlər haqqında vahid fikrin olmaması onun tədqiqat obyektini kimi mürəkkəbliyindən irəli gəlir [1, 149].

Frazeologiya nəzəriyyəsi məsələlərinə XIX əsrin 60-cı illərinə qədər xüsusi diqqət ayrılmamışdır. XIX əsrin sonlarına doğru, xüsusilə XX əsrin 30-cu illərində bu sahə üzrə müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqatlar aparılmağa başladı. Hazırda frazeologiya, o cümlədən müxtəlif dillərdə frazeoloji ifadələrin uyğunluğu məsələsi tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir.

Frazeoloji ifadələrin müxtəlif dillərdə uyğunluğu müxtəlif səbəblərlə bağlıdır. Başlıca səbəb kimi fəal dillərarası əlaqə göstərilir. Bu uyğunluğun başqa bir səbəbi də passiv dil əlaqələridir.

Məlumdur ki, frazeoloji vahidlər, xüsusən idiomlar müəyyən bir hadisə və əhvalatla bağlı yaranaraq yayılır. Onlar sərbəst birləşmələrin komponentlərinin ya bir qisminin, ya da hamısının yeni məna kəsb etməsi ilə əlaqədar formalaşır [4, 27]. Sərbəst sintaktik vahidlərin bütövlükdə (bütün komponentlərinin) yeni məna qazanması ilə idiomatik səciyyəli frazeologizmlər meydana gəlir. Onların başlıca əlaməti həm də ayrı-ayrı komponentlərin öz mənalardan uzaqlaşaraq bütöv vahidin tərkibində bir ümumi məna bildirmək üçün bir-birinə qovuşmasıdır. Məsələn: ing. *to wash one's dirty linen in public* 'evin sirrini yaymaq'; *to vanish into thin air* 'yağlı əppək olub göyə çıxmaq'.

Frazeoloji qovuşmaları idiom hesab edən Ə.Hacıyeva, E.Nəcəfov və A.Cəfərov qeyd edirlər ki, onlar digər dil vahidlərindən fərqli olaraq, tamamilə dəyişmiş mənaya malik söz qruplarıdır. Belə qovuşmalar motivlənmədiklərindən onların bildirdikləri məna tərkib hissələrinin mənalardan ibarət deyildir, sadəcə məcazlaşma prosesinə uğramışlar [3, 69]. Daha sonra müəlliflər deyilənləri sübuta yetirmək üçün aşağıdakıları nümunə göstərirlər: ing. *to come a cropper* 'fəlakətə

uğramaq', *neck and crop* 'tamamilə, bütün', *at sixes and sevens* 'çaş-baş halda', *to set one's cap at smb.* 'kiminsə diqqətini cəlb etmək' [yenə orada].

Frazeoloji ifadələr mənaca bütöv, sintaktik struktur cəhətdən sabit və dəyişməz leksik tərkibli konstruksiyalar kimi başa düşülsə də, onların məcazlaşması və obrazlılığı üçün kontekst tələb olunur.

Başqa dillərdə olduğu kimi, ingilis və Azərbaycan dillərində də frazeoloji ifadələrin leksik və qrammatik semantikasi onlarda forma və məzmun birliyi əmələ gətirir. Söz birləşməsi və cümlə strukturlu frazeoloji ifadələrdə onları təşkil edən sözlərdən biri qrammatik cəhətdən əsas, aparıcı komponent kimi çıxış edir. Əsas komponentinin qrammatik mənsubiyyətinə görə frazeoloji ifadələrin iki növü vardır: feili və ismi frazeoloji ifadələr.

Feili frazeoloji ifadələrin komponentlərinin sıralanması daha çox feilin mövqeyindən asılıdır. İngilis dilindən bir neçə nümunə göstərək: *to have a bone in one's throat* 'boğazında sümük qalmaq', *to twist smb round one's little finger* 'kimisə barmağına dolmaq', *to throw oneself into smb's arms* 'kimdənsə ümid gözləmək', *to give a free hand* 'əlini boş buraxmaq', *to give a helping hand to smb* 'əлиндən tutmaq', *to fall on one's feet* 'ayağına düşüb yalvarmaq', *to twiddle one's thumb* 'bekar oturmaq'.

Bu və ya digər sözün birləşmədəki ətrafi, distributiv imkanları onun mənasına müəyyən təsir göstərir. Sözün birləşmədəki mənası onun lüğəvi mənasından əsaslı şəkildə fərqlənə bilər. Bu, frazeoloji ifadələr üçün daha səciyyəvidir. Ona görə də frazeoloji ifadələrin ekvivalentlik məsələsi ayrıca tədqiqat obyektinə ola bilər.

İngilis və Azərbaycan dillərində həm komponentlərin ifadə vasitələri, həm də struktur rəngarəngliyi baxımından ismi frazeoloji ifadələr də diqqətə cəlb edir. Onların komponentlərinin əsasında ad durur. Belə birləşmələrdə isim təyin olunan komponent kimi işlənərək, qrammatik mərkəz kimi öz ətrafına təyinedici sözlər toplayır. İsmi frazeoloji ifadələrin ümumi məzmunu cümlədə tutduğu mövqedən asılı olaraq dəyişə bilər. Bu aspekti nəzərə alaraq adyektiv və adverbial birləşmələri də ismi frazeoloji ifadələr hesab etmək olar.

Müxtəlif dillərdə frazeoloji ifadələrin ekvivalentlik dərəcəsinə müxtəlif amillər təsir göstərir. Ekvivalentlik frazeoloji ifadələrin strukturunun dillərarası eyniliyi kimi nəzərdə tutulur. Bu zaman onların strukturunun leksik dolğunluğu və üslubi xüsusiyyətləri nəzərə alınır.

İngilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji ifadələrin müəyyən qisminin strukturunda müxtəlif dəyişikliklər baş vermişdir. Lakin bir çox frazeoloji ifadələr struktur sabitliyini qoruyub saxlamışdır. Sonuncuların komponentlərinə heç bir söz əlavə etmək, yaxud komponentlərdən birini dəyişdirmək mümkün olmur. Məsələn, ingilis dilindəki *Lares and Penates* 'ocaq, ev rahatlığı' frazeoloji ifadəsini **very lares and penates* şəklində işlətmək olmaz. Həmçinin *a ladies' man* ifadəsi əvəzinə **a gentleman's woman* və *lady luck* ifadəsi əvəzinə *man luck* ifadəsi işlənməz. Azərbaycan dilindəki *qulaq asmaq*, *başə düşmək* birləşmələrinin də strukturunda heç bir dəyişiklik etmək olmaz.

Bəzi frazeoloji ifadələrə dəqiqləşdirici söz əlavə etmək mümkündür: ing. *to learn one's lesson* 'ibrət götürmək' *to learn good lesson from something* 'bir şeydən ibrət almaq'. Bir sıra frazeoloji ifadələrin tərkibində bu və ya digər kompo-

nent yaxın mənalı və ya sinonim sözlərlə əvəzlənə bilər. Müq. et: ing. *to hold one's tongue* – *to hold one's long (beautiful, sharp, bitter) tongue*, *with all one's heart* – *with all one's soul*; azərb. *belini qırmaq (sındırmaq)*, *əl-ayağına düşmək (yuxılmaq)*, *əlinə fürsət düşmək (keçmək)*, *özünü tülküliyə qoymaq (vurmaq)*, *yel olub yanından keçmək (ötmək)*.

Bəzi frazeoloji ifadələrin qısaldılmış formalarına da rast gəlmək olar. Məsələn, ing. *A friend in need is a friend indeed* 'Dost dar gündə tanınar' – *A friend in need* 'müəmmal dost'.

İngilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji ifadələrin komponentlərinin sabit qrammatik formaya malik olması onların əsas əlamətlərindəndir. Frazeoloji ifadənin hər bir üzvünün dəyişməz və müəyyən qrammatik forması olur. Məsələn, kəmiyyət şəkilçiləri bir-biri ilə əvəz edilə bilməz. Lakin frazeoloji ifadələrdə qrammatik variantlılıq da müşahidə edilir. Məsələn: ing. *to gather up the thread (s)* 'bir işi yenidən başlamaq', *to get into deep water (s)* 'çətin vəziyyətə düşmək'; azərb. *gözü gülmək*, *gözün üstə (üstündə)*, *əlinə yağ daşsa (da)*, *əl (əlini) saxlamaq*.

Müxtəlif sistemli dillərdə frazeoloji ifadələrin ekvivalentliyini təmin edən amillərdən biri də insanın müxtəlif emosional-psixi vəziyyətini müşayiət edən jestlər və bədən hərəkətləridir. Belə hərəkətləri ifadə edən söz birləşmələrinin məcazi mənada işlənməsi nəticəsində müxtəlif frazeoloji vahidlər meydana çıxır. Bu tipli birləşmələr jestlər və bədən hərəkətlərini bildirərkən həm də onların rəmzi mənalarnı (çiyinlərini sıxmaq, başını tərptəmək və s.) ifadə etmiş olur. Müxtəlif xalqların, etnik qrupların emosional jestlərinin oxşarlığı müxtəlif dillərdə oxşar frazeoloji ifadələrin yaranmasına səbəb olur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Абдуллаев К.М., Гамидов И.Г. О трансязыковой природе фразеологии // В пространстве языка и культуры. Сборник статей в честь 70-летия В.В.Виноградова. М., 2010.
2. Насиёва Ә.Н. Müxtəlif sistemli dillərdə somatik frazeoloji birləşmələr. Bakı: Nurlan, 2007.
3. Həjiyeva A., Nəjəfov E., Jəfarov A. English Phraseology. Bakı, 2009.
4. Vəliyeva N.Ç. Frazeoloji birləşmələrin müqayisəli linqvistik təhlili (ingilis, Azərbaycan, rus dillərinin materialları əsasında). Fil. elm. dokt. ... diss. avtoref. Bakı, 2004.

Summary

U.Jafarova

Equivalence of phraseological expressions in English and Azerbaijani languages

The article deals with matters concerning the equivalence of phraseological expressions and factors influencing the degree of equivalence of them in the languages with different systems. The investigation has been carried out on the basis of the materials of the English, Azerbaijani and Russian languages.

Резюме

У.Джафарова

**Эквивалентность фразеологических выражений в английском
и азербайджанском языках**

В статье рассматриваются вопросы эквивалентности фразеологических выражений и факторы, влияющие на степень их эквивалентности в языках с различными системами. Исследование проведено на основании материала английского, азербайджанского и русского языков.

Rəyçilər: fil.f.d., dos. Ü.Quliyeva, fil.f.d.dos.S.Tağıyeva.